

İLHANLI HÂKİMİYETİ ALTINDA ANADOLU'DA SİYASETİN TEMEL DİNAMİĞİ: GÖÇEBE MOĞOL-TÜRKMEN ÇATIŞMASI

Halil ÇETİN*

ÖZET

Göçebe Moğollar, 1243 Köseadağ Bozgunu ile Anadolu'da hâkimiyet tesis etmişlerdir. Hülagü 1258'de Bağdad'ı yıktığında ve İlhanlı Devleti Ortadoğu'da liderliği ele geçirdiğinde, Moğollar Anadolu'da siyasetin aktörü haline geldiler. Fakat çok geçmeden karşılarında Memlûk ve Türkiye Selçuklu devletleri ile göçebe Türkmenlerden müteşekkil bir ittifak buldular. Bunlar arasında Türkmenler, Moğolların siyasî amaçlarına ve askerî faaliyetlerine karşı en kararlı direnç noktasını oluşturmuşlardır. Gaza ülküsü gibi dinî motifler de içeren bu direniş, Türkmenlerin Anadolu'yu ısrarlı bir şekilde yurt edinme çabasının bir sonucudur. Esasen Anadolu'nun uç bölgelerine yoğun bir şekilde yerleşen Türkmenler için başka bir seçenek de kalmamıştır. Zira yarımadanın siyasî ve coğrafi sınırları onların bir başka bölgeye göçüne imkân da vermemiştir. Bunun içindir ki Türkmenlerin Anadolu'yu kararlı bir şekilde yurt edinme çabası ile Moğollara ısrarla karşı koymaları birbirini besleyen tavrıdır. Moğol ve Türkmen göçebeleri arasında uzun süren bu çatışmalar, Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı idaresinin çökmesiyle sonuçlanmıştır. Göçebe Türkmenler önde gelen siyasî aktörler olarak neticede Siyasal Türkmen Kimliği edinmişlerdir. XIV. asrın başlarında Anadolu'nun uç bölgelerinde ortaya çıkan Türkmen Beyliklerini kuran siyasî ve toplumsal zümrelerin bu kimliğin etkisinde oldukları görülmektedir. Örneğin Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Bey, İlhanlı hâkimiyeti altında Anadolu'da yaşanan Moğol-Türkmen çatışmasının ürünü olan siyasî yöntem, söylem ve araçları kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Moğollar, Türkmenler.

THE BASIC DYNAMIC OF POLITICS IN ANATOLIA UNDER THE ILKHANID RULE: THE STRUGGLE OF NOMAD TURCOMANS AND MONGOLS

ABSTRACT

The nomad Mongols established their hegemony in Anatolia after the Kosedagh War in 1243. When the Hülagü destroyed Bagdad in 1258 and Ilkhanids took the leadership in the Middle East, the Mongols, thus, became the policy makers in Anatolia. Not sooner, however, they were confronted with the alliance of the states of Mamluks, Seljukids

* Yrd. Doç. Dr. Çankır Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: halilcetinbir@gmail.com

and nomads of Anatolia, the Turcomans. Among them the Turcomans constituted the most decisive point of resistance against the political aims and military operations of the Mongols. The opposition, involved religious motifs like *gaza*, holy war, was, indeed, the result of Turcomans' efforts to make Anatolia their homeland. In fact, there was no any choice for the Turcomans who intensively populated the frontier zones of Anatolia since the political and geographical frontiers of the peninsula prevented them from migrating to another region. For this reason the attitudes of making Anatolia their homeland decisively and opposing to the Mongols persistently balanced each other. Thus the long lasting struggles between the Mongol and Turcoman nomads were resulted in the collapse of both the Seljukid and Ilkhanid rules in Anatolia. The Turcomans, in turn, becoming the leading political actors consequently adopted the Political Turcoman Identity. It seems that political and social groups who established the Turcoman Beyliks in the frontier zones of Anatolia at the beginning of the fourteenth century were under the influence of this identity. For example, Osman Bey, founder of the Ottoman Beylik, used the political methods, arguments and tools produced as a result of the struggle between Mongol and Turcoman nomads under the Ilkhanid rule.

Key Words: Anatolia, Anatolian Seljukids, Ilkhanids, Mongols, Turcomans.

Giriş

Anadolu'nun Moğollara tâbiyeti, hukukî olarak I. Alaeddin Keykubad'ın 1237'de vefatından hemen önce, Moğollara vergi vermeyi kabul etmesiyle; fiilî olarak ise, 1243'te Sivas yakınlarında Kösedag'da Moğolların Anadolu Selçuklu ordusunu bozguna uğratmasından sonra tesis edilmiştir.ⁱ Takip eden günlerde, önce Sivas teslim olmuş, çok geçmeden de Kayseri ile Erzincan yağmalanıp tahrip edilmişti (İbn Bibi 1996: II, 64-75). Bu gelişmeler üzerine, Selçuklu Veziri Mühezzibüddin Ali, Anadolu'yu muhtemel bir yıkımdan kurtarmak için şahsî girişimiyle, önce Moğol komutanı Baycu ile buluşmak için Erzurum'a; ardından Baycu'nun bağlı olduğu Curmagun ile görüşmek üzere Mugan'a gitmişti. Bu görüşmede Moğollarla barış yapmak ve onları Anadolu'dan uzak tutmak için vezirin ileri sürdüğü gerekçeler, Anadolu'da ilerleyen dönemde yaşanacak olan Moğol/İlhanlı-Türkmen çatışmasının temel dinamikleri hakkında önemli bilgiler içerir.ⁱⁱ Moğolları kazandıkları zaferden dolayı gurura kapılmamaları konusunda uyarın vezir, (1) sayısız silah ve dağ gibi atlarla donanımlı yüz binlerce askerin [Türkmen]ⁱⁱⁱ Anadolu'ya dağılmış olduğunu, (2) ülkeyi ele geçirmenin çok uzun yıllar alabileceği ve ortaya çıkacak karışıklığı sona erdirmenin mümkün olamayabileceğini, (3) Selçuklu sultanlarından başka kimsenin düzen sağlayamayacağını ve halkın onlardan başkasına itaat etmeyeceğini, dolayısıyla yabancı bir hükümdarın halkın [Türkmenlerin] onayı olmadan burada hüküm süremeyeceğini ifade etmiştir (İbn Bibi 1996: II, 77).

Bu değerlendirmenin, vezirin uzak görüşlülüğünün bir işareti mi, yoksa İbn Bibi'nin geriye dönük bir tahlili mi olduğu tartışılabilir. Her halükarda, bu değerlendirme, Kösedag sonrası Anadolu'da kurulan Moğol / İlhanlı hâkimiyetinin karşı karşıya kalacağı içtimaî, siyasî ve idarî zorlukları aydınlatmaya yarayacak önemli veriler içerir. Bu zorlukların kaynağını, Moğol / İlhanlı - Türkmen çatışması olarak nitelendirmek mümkündür.

Gerek İlhanlı öncesi (1243-1256) gerekse İlhanlı döneminde (1256-1335) Anadolu'da hâkimiyet kurmada Moğol askerî unsurlarının başrolde olması, aslında meseleye bir de "Moğol-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Türkmen Çatışması” açısından bakmamızı zorunlu kılar. Her ne kadar Anadolu’da İlhanlı idaresinin tesisiyle Türkiye Selçuklu Devleti doğrudan bu devletin tâbiyetine girmişse de Türkmenler esasen Tebriz’deki İlhanlı Sarayı’na yönelik değil, Anadolu’daki Moğol varlığına karşı bir mücadele başlatmışlardır. Anadolu’da İlhanlı hâkimiyetini kuran, yürüten ve temsil eden, bu yönüyle Türkmenlerin muhatap olduğu askerî unsurların çoğunluğu “kavmî şuur ve asabiyet” hisleri açıkça hissedilen göçebe Moğollardı (Sümer 1970: 16, 24). Dolayısıyla dönemin sosyo-politik belirleyici etkeni olarak yaşanan gelişmeler, “Moğol-Türkmen Çatışması” şeklinde tanımlayabileceğimiz bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki, II. İzzeddin Keykavus dönemine damgasını vuran Moğol karşıtı “direniş” ile 1277 sonrasında Anadolu siyasetinin yönünü belirleyen “genel direnme ve kurtuluş teşebbüsü” şeklinde tanımlanan (Kaymaz 1970:137) gelişmelerin ana eksenini bu çatışma oluşturur.

1243-1335 dönemi Moğol/İlhanlı Anadolu’sunda yaşanan bu çatışmayı, Veziri Mühezzibüddin Ali’nin yukarıda ifade edilen gerekçeleri çerçevesinde üç ayrı başlık altında inceleyebiliriz.

1. Anadolu’da Yüz Binlerce Tam Donanımlı Askerin (Türkmen) Olduğu:

1230’larda Cengiz Han’ın batıdaki birliklerine komuta eden Curmagun, Harezşah Celaleddin’in peşinden, emrinde dört tümen (40.000) Moğol askeri ile beraberinde aileleri ve sürüleri olduğu halde Azerbaycan kışlaklarına geldiğinde, bölgede “Çekirgeler gibi kaynaşan Türkmenler, yurtlarını Tatarlara bıraktılar.” (Turan 1998: 507). Bu göç, XI. yüzyılda Büyük Selçuklularla bölgeye gelen Türkmenlerin batı yönündeki ilerleyişinin devamı niteliğinde olan ikinci yoğun dalgadır. “Bir çeşit kavimler göçü niteliği alan” (İnalçık 2009: 4) bu dalgada, Meraga, Arran ve Mugan düzlüklerinden, Moğollar tarafından sürülüp çıkarılan Türkmen kabileleri, I. Alâeddin Keykubad idaresindeki Anadolu’ya yöneldiler. Sultan, siyasî ve idarî geleneğe uyarak onları Suriye-Mısır ve Bizans sınırlarına (*uc*) yerleştirme yoluna gitti (Turan 2003: 296-301). Keykubad’ın hem Moğollarla hem de Türkmenlerle çatışmadan bu badireleri atlattığı olması, onun devlet adamlığının en başarılı uygulamaları olarak gösterilebilir. Ardılı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ise bu iki gaile ile de baş edememiştir. Anadolu Türkmenlerinin yurt arayışları ve buna karşı Selçuklu yönetiminin tavrı, 1240’ta çıkan ve devletin bastırmada çok zorlandığı Babaî Ayaklanması ile sonuçlanmıştı (Ocak: 2009). Aradan henüz üç yıl gibi kısa bir süre geçmişti ki bu defa da Baycu komutasındaki Moğollar, 1243’te Köseadağ’da Selçuklu ordusunu bozguna uğratmıştı. Her iki olayın da bölgedeki Türkmenleri göçe zorladığı muhakkaktır. Fakat asrın ikinci büyük göç dalgası, 1256’da Hülagü’nün, ağabeyi Büyük Kağan Mengü tarafından batı bölgelerine tayin edilmesini takip eden süreçte yaşanmıştı. İlhanlı Devleti’nin kurucusu, emrindeki kalabalık Moğol topluluklarıyla Azerbaycan’da Mugan’a yerleşme kararı alınca, bölgede bulunan Baycu, tümenleriyle Orta Anadolu’yu yurt edinmek mecburiyetinde kalmıştı (Aksarayî 2000: 31; İbn Bibi 1996: II, 144). Bunun için Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus’tan yaylak ve kışlak istemiş, olumsuz cevap alınca da savaş kaçınılmaz hale gelmişti. 14 Ekim 1256’da Aksaray yakınlarında Sultan Hanı (Sultan Alaaddin Kervansarayı) düzlüğünde Selçuklu ordusunun ikinci kez Moğollara mağlubiyeti üzerine, Orta Anadolu’nun en iyi otlakları Moğolların yerleşimine açılmıştı (İbn Bibi 1996: II, 148).

Hülagü’nün Azerbaycan’a gelişi ile Moğolistan’dan batıya uzanan bozkır kuşağının en ucunda bulunan Türkmenler, bir kez daha yurtlarını terk etmek mecburiyetinde kalmışlar ve Anadolu’nun kuzey, güney ve batı uçlarındaki dağlık bölgelere çekilmişlerdir (Planhol 1959: 525-526).^{iv} *Uc* tabir olunan bu sınır bölgeler, Türkmenler için son menzil olmuştu. Öyle ki buralarda tutunmak için Moğollara karşı şiddetli bir mücadele vermek zorunda kalacaklardır. Bu açıdan bakıldığında Türkmenlerin yurt edinme çabaları ile Moğollara karşı koyma kararlılıkları arasında

bir doğru orantı olduğu görülür. Karamanoğlu aşiretinin Moğollar tarafından onca kıyım ve yıkıma maruz kalmalarına rağmen, yurtlarını terk etmemeleri bu duruma iyi bir örnek teşkil eder.^v

XIV. asrın başında uç bölgelerinde yoğunlaşan Türkmenlerinin yerleşim bölgeleri, siyasi varlıkları ve idarî durumları hakkındaki bilgimizi Aksarayî'ye borçluyuz. Yazarın (Aksarayî 2000: 251-2) bildirdiğine göre, İlhanlı *noyan-ı azamı* Çoban, Sultan Olcaytu'nun ölümü üzerine "muhalefete başlayan Rum Türkleri"ni itaat altına almak üzere, 1315'te Erzincan-Sivas arasında bulunan Karanbük kışlağına geldiğinde, huzuruna gelip bağlılık bildiren Türkmen beyleri şunlardı: "Uluborlu'dan Felekeddin Dünder, Beyşehir'den Eşrefoğulları, Karahisar-ı Devle'den Sahib Fahreddin'in torunları, Kütahya ve havalisinden Germiyan emirleri ve Ali Şir oğulları ile Kastamonu'dan Süleyman Paşa." Bunlara Batı Toroslar'da bulunan ve "huzura gelmede ihmalkâr davranan" Karaman Türkmenlerini de dâhil ettiğimizde tablo tamamlanmış olur. *Karamanlılar*, Anadolu'da en eski ve en güçlü Türkmen topluluklarından birini oluşturuyor ve Moğol idaresine karşı en şiddetli direnci gösteriyorlardı. Öyle ki İlhanlı Gazan Han'ın, "Karamanlılar olmasaydı, hâkimiyetinin Batı Denizi'ne kadar ulaşacağını" söylediği rivayet edilir (Sümer 1969: 50).^{vi}

Arap Coğrafyacı El-Ömerî'nin kaynaklarından Haydar El-Uryan, toplamda 194.200 askerden mürekkep bir Türkmen gücünden bahsederken, diğer kaynağı Cenevizli Balaban ise çoğunluğu atlı olmak üzere toplamda 583.500 kişilik Türkmen askerî gücünün varlığına işaret eder (Yücel 1988: 181-201). Bu rakamlara göre El-Ömerî'nin kayıtlarından Türkmen beyliklerinin, çoğunluğu atlı olmak üzere, toplamda çeyrek milyon ile yarım milyon arasında askerî kuvvete sahip olduğunu anlaşılır.

Göçebe halkın her zaman seferlik halinde bulunduğu, ani gelişen saldırı ve savunma durumlarına karşı hazırlıklı olduğu bilinen bir gerçektir. Ok ve yay ile mızrak, Türkmen göçebesinin askerî donanımının temelini oluşturuyordu. Örneğin, El-Ömerî'nin kaynaklarından biri olan Cenevizli Balaban'a göre yaya ve atlı birliklerden oluşan Germiyan ili askerlerinin bir kısmı ok atar, bir kısmı ise kargı (mızrak) kullanırdı ve harp usulünü bilirlerdi (Yücel 1998: 191). "Bunların kılıçlarının hiç kınına girdiği görülmemiştir" dediği Mentеше askerleri ya da "Onlara yollar dar gelir, çünkü savaş ehli kişilerdir" dediği Saruhan askerleri, Türkmenlerin muharip unsurlarının genel özelliklerini yansıtır (Yücel 1998: 199-200).

Türkmenlerin sayısı hakkında verilen rakamlardan ve askerî niteliklerine dair anlatılanlardan sonra, Mühezzibüddin Ali'nin Moğolları Anadolu'dan uzak tutmak için dile getirdiği, "Anadolu'da yüz binlerce tam donanımlı Türkmen askerinin olduğu" şeklindeki gerekçesinin gerçeği yansıttığı anlaşılır. İşte bu beşerî/askerî kaynağı denetim altına alabilen her güç, iktidar mücadelesine girişebilir ya da güçlü bir direniş gerçekleştirebilirdi. Nitekim öyle de olmuştur. Anadolu'daki İlhanlı valileri veya Moğol komutanlarının isyanları ile II. İzzeddin Keykavus gibi Selçuklu sultanlarının Moğol / İlhanlı karşıtı direnişleri hep bu Türkmen gücüne dayanmıştır.

2. Anadolu'da Hâkimiyet Kurmanın Zor Olduğu ve Uzun Yıllar Gerektirdiği:

Üç taraftan denizlerle çevreli olan Anadolu yarımadasının karadan çıkış noktaları Bizans, Memlûk ve İlhanlı devletlerinin siyasi-askerî sınırları ile kapatılmış olduğundan Türkmenler, âdeta yarımadaya hapsedilmiş ve başka bölgelere göç etme ihtimalleri kalmamıştı. Batı yönünde Boğazlar'dan çıkış yolu Bizans tarafından kapatılmış olan Anadolu'nun Kızılırmak vadisine kadar sokulan doğu ve güney bölgeleri ise, Memlûkler ile İlhanlıların nüfuz alanı olarak ikiye taksim edilmişti. Yarımada'nın geriye kalan tarafları "deniz"lerle çevrili olduğundan "göçebe" Türkmenlerin, uçlarda buldukları yerleri yurt tutmaktan başka çareleri kalmamıştı. Bunun içindir ki XIV. asrın başlarında kurulan Türkmen beyliklerinin yönetim merkezleri arasında yer alan Karaman, Antalya, Muğla, Birgi, Denizli, Manisa, Kütahya, Balıkesir, Bilecik, Kastamonu gibi

şehirlerin Anadolu yarımadasının neredeyse uç bölgelerine serpilmiş bir vaziyette bulunması tesadüf değildir.

Bu “coğrafi çıkmaz”, Anadolu’da Moğol idaresinin yerleşmesine ve etkisini artırmasına karşı en şiddetli ve en kararlı direnci gösteren Türkmenleri, aynı zamanda “ortak düşman” Moğollara karşı birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Bu dönemde Türkmenler arasında kayda değer bir çatışma olmadığı gibi, çoğu durumda Moğollara karşı ortak hareket etmeleri bunu gösterir ve bu yönde oldukça fazla veriye sahibiz. Örneğin 1330’lu yılların başında Türkmen beyliklerini ziyaret eden İbn Battuta (2000: 400-461), bunlar arasında yaşanan bir çatışmadan bahsetmez. Sadece Germiyan ülkesindeki asayiş sorununa işaret eder. Keza El-Ömerî’nin kaynakları da Türkmen beylikleri arasında bir çatışma olduğuna dair izlenimlere sahip değildirlir (Yücel 1998: 199-200). Diğer taraftan, II. Gıyaseddin’in ülkeden ayrılışını takiben patlak veren uç Türkmenlerinin isyanlarının hemen hemen aynı zamanda görülmesi, ortak hareket etme konusunda Türkmenler arasındaki işbirliğine iyi bir örnek teşkil eder. Ancak İlhanlı ve Selçuklu devletlerinin yıkılışından sonradır ki beylikler arasında ilhaklar, dolayısıyla çatışmalar görülmeye başlayacaktır.

Anadolu’daki Moğol varlığı temelde askerî bir gaye taşıyor olsa da onların Türkmenlerle yaşadığı çatışmayı sadece askerî gerekçelerle izaha kalkışmak hatalı ve eksik bir yaklaşımdır. Moğolların ortak düşman olarak algılanmasında, “Kâfir Moğol” gibi tanımlamalardan anlaşılacağı üzere dinî etkenler de söz konusudur. Örneğin, Bağdad’ın Moğollar tarafından ele geçirilmesinden sonra (1258) Memlûk Sultanı Nasır’ın Hülagü’ya gönderdiği mektupta şunlar yazılıdır: “İlahî kitabın tamamında lanetlenmişsiniz... Her peygamber tarafından şer ve kötü tabiatlı olarak anılmışsınız. Aslında Yüce Allah bize, sizi nerede bulursak öldürmemizi ve sizinle savaşmamızı buyurmuştur. O halde iddia ettiğinizi kâfirler sizlersiniz.” (Aksarayî 2000: 42). Türkmenlerin desteğini alan Hatiroğlu’nun “düzmece” fetihnâmesi de benzer gaza söylemi içerir: “Devletimizin muhalifleri toplanmışlar, lânetli [Moğol] askerleriyle, Müslümanlığa ve Müslümanlara kastetmek için harekete geçmişlerdir... İslam askerleri [Memlûkler] Elbistan mevkiinde kâfir mel’unlarla [Moğollar] karşı karşıya geldiler...” (Aksarayî 2000: 81). Moğollara karşı mücadelelerinde Türkmenlerin benimsediği “gaza” söylemi, esasen Memlûk Devleti’nin Moğollara karşı izlediği siyasetin bir yansımasıdır. Bunun yanında, sosyo-ekonomik sebeplerin de bu çatışmada daha mühim bir rol oynadığı göz ardı edilmemelidir. Çünkü Türkmenler gibi Moğolların da göçebe oldukları gerçeği hesaba katılırsa, yaşanan çatışmanın Anadolu’nun en verimli otlaklarının paylaşımını gündeme getirmesi kaçınılmaz idi. Bu noktada Baycu’nun Orta Anadolu’ya yerleşme isteğine karşılık, Selçuklu tarafında savaşma kararı alınması üzerine hazırlanan Selçuklu ordusunun ekserisinin göçebe Türkmenlerden oluşması (Sümer 1969: 29), aslında yaşanan çatışmayı, göçebeliler arasında otlak paylaşımına bağlı bir kavga olarak da değerlendirmeyi gerektirir. Zira Aksarayî (2000: 31-32), Baycu Noyan’ın Sultan İzzettin Keykavus’tan “yaylak ve kışlak” istediğini, ancak talebinin karşılanmadığı gibi, gaza ve cihada râğbet eden Vezir Kadı İzzeddin’in tesiriyle savaşa karar verildiğini bildirir. Dolayısıyla 14 Ekim 1256’da Sultan Alâeddin Kervansarayı düzlüğünde zafer kazanan Moğolların (İbn Bibi 1996: II, 145) Anadolu’nun en iyi otlaklarına yerleşmesi kaçınılmaz bir sonuçtu.^{vii} Bu anlamda, Masson’un (1999: 50) Anadolu otlaklarını gösteren haritasında, Moğol askerî birliklerinin yerleştikleri bölgelerle Anadolu’nun en iyi otlak alanlarının örtüşmesi bir tesadüf değildir. Tufan Gündüz (2006: 269), XVI. yüzyılda, Kayseri, Bozok, Niğde, Kırşehir ve Ankara gibi Orta Anadolu yerleşimlerinin köy ve mezralarının önemli ölçüde boş kaldığı tespitinde bulunarak, bu sahalarda Moğolca cemaat adlarına ve Esenboğa ile Samagar gibi Moğolca yer adlarına rastlanıldığını kaydeder. Bunlar İlhanlı döneminde Anadolu’nun en iyi otlaklarına yerleşen göçebe Moğolların torunlarıdır ki Ankara Savaşı’ndan sonra Timur’un Orta Asya’ya göçe mecbur ettiği Kara Tatarlar olarak da bilinirler.^{viii}

Turkish Studies

Anadolu'da Moğol/İlhanlı idaresinin kuruluş aşamasında karşılaştığı ilk ciddi sorun, Hülagü'dan aldığı emir üzerine Baycu'nun, idaresindeki çok sayıda Moğol birlikleri ile Anadolu'ya gelmesinden sonra yaşanmıştı. Bundan önce tâbiyeti vergi yükümlüğü ile sınırlı olan Anadolu, şimdi askerî yönetim altına girmek üzereydi ki bunun beraberinde getireceği sorunlar hemen her kesimi endişelendiriyordu: Ayrıcalıklarını kaybedeceklerinden korkan emirler; bir putperest yönetim altında yaşamak istemeyen dindarlar; Moğol fırtınasının sınırlarına kadar dayanacağı İznik Bizans Devleti ile Anadolu'nun en iyi otlaklarını bırakmak zorunda kalacak olan Türkmenler (Cahen 2000: 241). Anadolu'da Moğol idaresinin yerleşmesini engelleyen bu siyasal ve toplumsal zümrelere eklemeler yapılabilir. Amaçları ve hesapları ne olursa olsun, bu güçlerin aralarında bir ittifak yapmaları çok tabii idi. Bir diğer ifadeyle, Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans ve Türkmenler için şimdi ihtilaf değil, ittifak zamanıydı.

Anadolu'da İlhanlı egemenliğine karşı oluşan bu ittifaka Memlûk Sultanı Baybars büyük destek olmuştu. Ancak ihtilaf, müttefikler arasında değil, Selçuklu idaresinde ortaya çıktı. 1256'da Aksaray yakınlarında yapılan savaştan sonra II. İzzeddin Keykavus ve kardeşi IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında Selçuklu tahtına sahip olma mücadelesi bir kez daha baş göstermişti.^{ix} Bu duruma sebep, bir taraftan Moğolların Büyük Kağanı Mengü'nün Selçuklu tahtını İzzeddin'e vermesi, diğer taraftan Hülagü'nün Hemedan'a gelen Rükneddin'in Rum sultanlığını onaylamasıdır. Bu şekilde ülke ikiye bölünmüş, Kızılırmak'ın batısı İzzeddin'e bırakılmıştı ki en büyük desteği Türkmenlerden görecektir. Doğu bölgesinin idaresine getirilen kardeşi Kılıçarslan ise Sivas'ı merkez yapmıştı. En büyük yardımcısı ve hâmisisi Pervane adıyla meşhur vezir Muinüddin Süleyman ve Moğollardı (Sümer 1969: 32-33; Turan 1998: 485, 490). Bu düzenleme ile idarî-malî açıdan Anadolu iki nüfuz alanına taksim edilmiş oluyordu. Bu alanlarda nüfuz sahibi olan siyasî yapının temel dayanağı ve askerî gücünü Türkmen ve Moğol göçebelere oluşturuyordu (İnalçık 2009:7). Bundan sonra, Moğollar hukukî ve meşru (*de jure*) konumlarını korumak için, Türkmenler ise fiilî (*de facto*) statülerini meşru bir konuma yükseltmek için çaba sarf edeceklerdi.

1260'ta Ayn Calut'ta Moğolları tarihlerinde hiç olmadığı kadar ağır bir mağlubiyete maruz bırakan Memlûkler, özellikle Baybars zamanında (1260-1277) Anadolu'da Moğol yönetimini sonlandırmaya kararlıydılar (Amitai-Preiss 1995:157-158). Bu amaçla, İzzeddin Keykavus'tan gelen ve Rum memleketinin yarısını teklif eden ittifak önerisi kabul edilmişti (Bal 2005:299). Moğol hâkimiyetine karşı, kutsal savaş / gaza söylemi ile bir mücadele başlatan Baybars (Amitai-Preiss 1995: 56-63), Anadolu'da Keykavus taraftarları ile Türkmenleri destekleyen bir siyaset takip etmiştir. Sultan İzzeddin de Baybars'tan ve Türkmenlerden aldığı bu cesaretle olsa gerek, Moğolların Anadolu'da vergi tahsildarlığını yapan Taceddin Mu'tez'i, Kubadabad'da yanına vergi tahsili için geldiğinde eli boş göndermişti (Cahen 2000: 247). Çok geçmeden Alıncak Noyan komutasında kalabalık Moğol birlikleri Aksaray'a vardığında, İzzeddin Konya'daki hazinesini alarak Antalya üzerinden Konstantinopolis'e kaçtı (1262). Ancak destekçisi Türkmenler ise, uzun süre çeşitli eyaletlerde ortalığı birbirine kattılar. Uğurlu ve Ali Bahadır Çankırı ve Ankara yöresinde; Şahmelik Danişmend ülkesinde; Hurmaoğlu diye bilinen biri Danişmendiye vilayeti ile Kastamonu havalisinde karışıklıklar çıkardılar. Bir de Emir-i ahur Esed, Aksaray eyaletinde Salime Kalesi'ni ele geçirip bu isyan dalgasına iştirak etti. Türkmenlerin çıkardığı bu isyanlar, Moğollar ve müttefiki Selçuklu iktidarı tarafından "bastırıldı ama yok edilemedi." (Cahen 2000: 248-249; Turan 1998: 521).

Moğol desteğindeki IV. Kılıç Arslan, 1262'de Konya tahtını, ağabeyi İzzeddin'den devraldığında, Moğol-Türkmen çatışması en ateşli dönemine girmiş oluyordu. İnalçık (2009:7) bu tarihi, Anadolu'da Moğollara karşı geniş Türkmen hareketinin başlangıcı sayar.^x Ersan (210:102) da yakın bir tarihte gerçekleşen Baycu'nu 1256 seferini ve ardından başlayan Pervane'nin iktidarını, Anadolu'nun her yerine yayılan Türkmen isyanlarının sebebi olarak gösterir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Özellikle reisleri Mehmet Bey yönetimindeki Denizli bölgesi Türkmenleri, Moğol karşıtı muhalefetin başını çektiğinden hedef olmuşlardı. Damadı Ali Bey'in kılavuzluk yaptığı Selçuklu-Moğol ordusu Dalaman Ovası'nda Türkmenleri bozguna uğrattıktan sonradır ki bölgede İlhanlı hakimiyeti ancak kurulabilmişti (Cahen 2000:29; Turan 1998: 514-517). Bu tarihlerde Toroslar'ın batısında Ermenek yöresinde varlıklarını hissettirmeye başlayan ve zaman zaman Selçuklu başkenti Konya için tehdit oluşturan Karamanlılar, Türkmenler arasında Moğol karşıtı muhalefetin bayrağını devralmışlardı. Ancak Kılıç Arslan, Karamanlılara karşı Denizli Türkmenlerine uyguladığı şiddeti uygulamamış; reisleri Karaman Bey'e *emir* unvanı ile birlikte bölge *ikta* olarak verilmiş ve böylece bağlılığı temin edilmişti (İbn Bibi 1996:II,202).

Görüldüğü üzere, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı her yerde az veya çok bir karışıklık söz konusu idi (Cahen 2000:251). Türkmenlerin önyak olduğu bu karışıklıklar ve yaptıkları işbirlikleridir ki Moğol idaresinin tesisinde başlıca engeli oluşturmuştur. Ancak bu gelişmelerden memnun olmayan sadece Türkmenler değildi. Bir müddet sonra Pervane de Moğol aleyhtarlığına başlamış ve 1272'den sonra Memlûk sultanı Baybars ile gizli bir müttefiklik ilişkisi kurarak zamanla bu münasebetini geliştirmişti (Cahen 2000: 255-269). Sümer (1969: 36), Pervane'nin "taraf değiştirmesi" konusunda şu yorumu yapar: "Bu hükümdardan [II. İzzeddin Keykavus] sonra artık Selçuklu ülkesi nefes alamayacak şekilde Moğol boyunduruğu altına girecektir. Gittikçe ağırlaşan öyle bir boyunduruk ki buna Pervane bile tahammül edemeyecektir." Aslına bakılırsa Pervane'nin taraf değiştirmesinde Moğollara karşı oluşan güvensizlik duygusunun ağır bastığı anlaşılmaktadır. İlhanlı şehzadesi Acay'ın talep ve tehditlerinden kurtulmak için İlhan Abaka'ya şikâyetle bulunan Pervane, beklediği gelişme olmayınca Moğollara güveneni yitirmiş ve Baybars'a yardım müracaatında ve ittifak teklifinde bulunmuştu (Kaymaz 1970: 139-143).

Tahta çocuk yaşta oturtulan III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) zamanında Anadolu'da iktidarın sahibi olan Pervane, Moğollarla ve Memlûklerle ilişkilerin seyrini belirleyen kişiydi. Onun teşvik ve yardım vaadi ile Baybars, 1277'de Anadolu'ya girip Elbistan Ovası'nda Moğol-Selçuklu ordusuna ağır kayıp verdimiş ve Kayseri'ye gelip Rum Sultanı olarak adına para bastırmıştı. Eşrefoğlu, Mentешеoğlu ve Karamanoğlu Türkmenleri bağlılık bildirmiş, ancak Selçuklu yönetiminden gerekli desteği bulamadığından çok geçmeden ülkesine dönmüştü (Aksarayî 2000: 88-89; Cahen 2000: 265). Öyle anlaşılıyor ki Anadolu'da Selçuklu iktidarı Memlûk hükümdarı Baybars tarafından hâlâ vazgeçilmez bir müttefik olarak görülüyordu.

Anadolu'da İlhanlı egemenliğinin kırılma noktası, Selçuklu iktidarının dağılma devresi ve Türkmenlerin siyasî aktör haline gelme aşaması, Baybars'ın bu seferi ile tarihlendirilebilir. Karamanoğlu Mehmed Bey'e beylik menşuru veren Memlûk sultanı, bu hukukî düzenleme ile Anadolu'nun meşru ve fiilî iktidarı olarak ortaya çıkmaktadır. Karamanoğlu, aynı tarihte Selçuklu başkenti Konya'yı ele geçirdiğinde Anadolu'da Selçuklu-Moğol idaresi en büyük darbeyi almış oldu. 1277'de Baybars'ın seferi ve Karamanoğlu'nun isyanı ile başlayan bu süreç, Anadolu'da İlhanlı idaresi ve nüfuzunun kırılma noktasıdır. Bu gelişme, bir taraftan Kırım'da İzzeddin Keykavus'un oğlu Alâeddin Keyumers olduğunu iddia eden Cimri'nin Karaman Türkmenlerinin desteğinde Konya'da Selçuklu tahtına çıkması, diğer taraftan Memlûk Sultanı Baybars'ın Anadolu'ya gelip Kayseri'de "taç giymesi"nin bir eseridir. Dönemin yazarlarından Aksarayî (2000: 92-95), 1270'lerde meydana gelen bu süreci "değişim ve başkalaşma" olarak tarif eder ve farkında olduğunu hissettirir. Değişimi, Celaleddin-i Rumî, Nasireddin Tusî ve Sadreddin Konevî gibi devrin önde gelen "âlim ve şeyhlerin ölümleri" ile "bereketin yok olduğu" şeklinde izah eder. Yazar, aynı zamanda süreci başlatan gelişmenin Baybars'ın seferi olduğunun da farkındadır: "Sağlam temeller üzerine kurulmuş olan bu devlet, Melik ez-Zahir'in (Anadolu'da) görünmesiyle hızlı bir düşüşe geçti. Onun ortaya çıkışı, sanki Rum memleket sarayına felaketler düşürdü; zulüm ehlinin azmasına ve karışıklık çıkarmasına sebep oldu." Ayn Calut'tan sonra Baybars'ın

Turkish Studies

Anadolu'da da Moğollara karşı bir kez daha gücünü göstermiş olması, Türkmenleri cesaretlendirmiş olmalıdır. Müellif, aynı yılda yaşanan Pervane'nin öldürülmesi üzerine, "Şeytan Türklerin şişeden çıktıkları ve *uc haricîlerinin* isyanından fitne ateşinin alevlendiği" şeklinde bir değerlendirme yapar.

Eflâki de (1989: I, 340) Mevlana'nın ölümünden sonra Anadolu'da düzenin bozulduğu tespitinde bulunur. Hatta Mevlana'nın ölümüne yakın "Benden sonra sizin huzurunuz olmayacak" dediğini kaydeder. Bu örnekler, bozulan düzenin sebebi hakkında dönemin yazarları arasında görülen ortak düşüncenin, yaşanan olumsuzlukların manevî dinamiklerin yitirilmesine bağlandığını gösterir. Diğer taraftan İbn Bibi ise (1996: II, 213) "devletin temeli bozulup ülkeyi ayakta tutan bağlar çözüldü" diyerek sürece işaret eder, fakat bir açıklama getirmez. Yazarın dönemi tasviri şu cümlelerden daha iyi anlaşılacaktır: "Fitne ateşinin alevi, Rum memleketlerinin üzerine günden güne daha fazla çökmeye başladı... Ülke insanları asilerin saldırıları karşısında yerlerini yurtlarını terk ettiler." Bu alıntılardan anlaşılacağı üzere, Vezir Mühezzibüddin'in "ortaya çıkacak karışıklığı sona erdirmenin mümkün olamayabileceği" yönündeki değerlendirmesi, dönemin yazarları tarafından, dolaylı da olsa, paylaşılmaktadır.

Baybars'ın geri dönmesinden sonra Anadolu'da doğrudan bir Moğol idaresi kurulmuş ve Selçuklu ordusu dağıtılmıştı. İlhanlı veziri Şemseddin Muhammed Cüveynî'nin bizzat gelip Anadolu'da düzeni kurmak zorunda kalması, ortaya çıkan kargaşanın İlhanlı yönetimince ne denli ciddiye alındığını gösterir. Vezir, vergi düzenlemesi ile herkesi vergi ödeyebilecek hale getirmiş; bey ve emirleri itaat altına almış; Erzincan'ı İlhanlı Sarayı'na satarak, Selçuklu hanedanının borçlarını silmiş ve bu şekilde itibarını yükseltmiştir (İbn Bibi 1996: II, 213-217, 233). Müellif, Vezir Cüveynî'nin aldığı iktisadî, askerî ve siyasî tedbirler sayesinde ülkenin huzur ve asayişe kavuştuğunu belirtir. Lakin vezirin aldığı tedbirlerin etkisi geçici olmuştu. Abaka, Ahmed Teküdar, Argun, Geyhatu ve Baydu zamanında İlhanlıların, Anadolu'da siyasî düzeni sağlama ve maliyeyi tanzim etme çabaları, ülkeye istikrar getirmemiştir. Özellikle Karaman ülkesinde baş gösteren Türkmen ayaklanmaları ve bölgeyi hedef alan Moğol yıkım ve kıyımları, bundan böyle değişmeyen manzara idi. Özellikle 1280'lerde Moğol yanlısı Selçuklu sultanları ile Moğol şehzadeleri Kongurtay ve Geyhatu'nun Karaman bölgesine yaptıkları seferleri epey tahrip ve kıyımla sonuçlandı. Bunlar arasında Geyhatu, han olduğunda (1291-1295), uclardaki Türkmenlerin Selçuklu yönetimine karşı isyanını cezalandırmak için Anadolu'ya geldiğinde, "Konya'dan Denizli'ye kadar öyle bir Türkmen kıyımı yapmıştı ki bölgede altı ay kuş uçmadı." (*Anomim Selçuknâme*'den aktaran Turan 1998: 604-605). Lakin han çekilir çekilmez, Karamanlılar tekrar Konya üzerine yürümüşlerdi. Bu gelişmelerin gösterdiği gibi Sultan II. Mesud'un Moğolların yardımı olmadan ülkeyi yönetme güç ve kabiliyeti kalmamıştı. O da artık Konya'da değil, Moğollar sayesinde kendini emniyette hissettiği Kayseri'de oturuyordu (Sümer 1969: 62-64).

Gazan Han (1295-1304) zamanında Anadolu'da istikrar unsuru olması gereken Moğol komutanları Togaçar (1295), Baltu (1297) ve Sülemiş'in (1299) İlhanlı idaresine karşı isyanları, bir yandan istikrarı ortadan kaldırırken, diğer yandan İlhanlı idaresini zayıflatmıştı. Olcaytu zamanında (1304-1316) düzeni sağlamak için bu defa Emir'ül-ümera Emir Çoban'ın görevlendirilmesi gerekmiştir. Karanbük'te Anadolu beyleri huzura gelmişler ve armağanlar sunarak itaatlerini bildirmişlerdi (Aksarayî 2000: 252).^{xi} Ancak Emir Çoban'ın oğlu Anadolu valisi Timurtaş'ın 1322'de adına sikke kestirip hutbe okutması, Anadolu'da İlhanlı/Moğol idaresinin bundan böyle kurulamayacağını son ve kesin kanıtı oldu. 1277'den sonra "Anadolu'da gölge halinde bir Selçuklu hanedanı yaşamışsa da devlet fiilen mevcudiyetini yitirmiştir." (Turan 1998: 506).

3. Selçuklu Hanedanının Meşru Olduğu; Halkın Başkasına İtaat Etmeyeceği:

Anadolu'da istikrarın tesis edilememesi, önceki bölümde ele alındığı üzere, Anadolu'da Moğol karşıtı bir ittifak kurulması ve kararlı Türkmen direnişi ile ilgilidir. Bunun yanında Selçuklu

hanedan temsilcilerinin İlhanlıların elinde bir “kukla sultan” konumuna düşmesi, süreci etkileyen asıl gelişmelerden biridir. Vezir Mühezzibüddin’in, Curmagun ile görüşmesinde dile getirdiği bu üçüncü siyasî dinamik, “meşruiyetini yitirene kadar halkın Selçuklu hanedanından başkasına itaat etmeyeceği” şeklinde okunduğunda, mesele daha iyi anlaşılacaktır. Zira Selçuklu hanedanının meşruiyetini yitirmesi ile Anadolu, siyasal istikrarın temel yapı taşı yitirmiş, akabinde içine düştüğü siyasî-idarî boşluğu dolduracak “geçerli” siyasal araçları inşa edememiş ve neticede bu kargaşadan Türkmen Beyliklerinin kurulmasıyla çıkabilmiştir. Şimdi bu sürecin aşamalarını inceleyebiliriz.

İlhanlıların, Anadolu Valiliği makamını tesis etmezden evvel, Selçuklu vezir ve devlet adamlarını naip tayin edip Selçuklu Devleti’ni onlar vasıtasıyla idare ettikleri malumdur. Bu süreçte tahta çocuk yaşta sultanların çıkarılması veya iki, üç hatta dört başlı yönetim oluşturulması, hanedanı itibarsızlaştıran başlıca uygulamalardır. Yine de Anadolu siyasetine yön vermek isteyen siyasî ve içtimaî tarafların meşru bir hanedan olarak Selçuklu ailesinin üyelerini siyasî ve askerî girişimlerinde öncü figür olarak kullanmaları kaçınılmazdı. Zira “Moğollar tarafından gölge haline getirilip iktidar ve itibarlarını kaybetmelerine rağmen, Türkler ve Türkmenler arasında, hatta bütün İslam dünyasında, Selçuklu hanedanının tarihî yüksek mevkii ve kutsiyeti henüz kaybolmamıştı.” (Turan 1998: 609). Bunun içindir ki İçel taraflarında 20.000 kişilik bir kuvveti arkasına alan ve Selçuklu tahtındaki II. Gıyaseddin Keyhüsrev’e karşı isyan eden “Coterinus”, I. Alaeddin Keykubad’ın oğlu olduğunu söyleyip 1249’da Selçuklu tahtını ele geçirmeye kalkışmıştı (Simon de Saint Quentin 2006: 59-60). İbn Bibi’nin (1996: II, 116-117) bahsettiği *uc* tarafında ayaklanan ve etrafında toplanan Türkmenlerle saltanat iddiasında bulunan Ahmed de Sultan Alaeddin’in oğlu olduğunu ileri sürmekteydi. Ahmed ile Coterinus muhtemelen aynı şahıslardı. 1277’de bu defa Baybars’ın desteğini alan Karamanoğlu Mehmed Bey Konya’yı, Cimri adıyla da bilinen Selçuklu şehzadesi Alaadin Siyavüş adına ele geçirmişti (Aksarayî 2000: 96). Hatta İbn Bibi (1996: II, 204), Mehmet Bey’in “Fındıkdâr’dan (Baybars) fayda gelmez, eğer elimize Selçuklu sultanını geçirirsek, bu fani dünyada hiç kimse amacımıza ulaşmakta bize engel olamaz.” dediğini rivayet etmektedir. Ancak dönemin yazarları, Karamanoğlu’nun bu yöntemine oldukça sert tepki göstermektedirler. Bu gelişmelere karşısında İbn Bibi’nin (1996:II,204,209) anlatımı ince hakaretlerle süslü bir eleştiridir: “Tarikat mensubu olmayı kendine iş edinmiş, Türk kabileleri arasında dolaşarak kendini sahte İzzeddin Kaykavus’un oğlu olarak tanıtan Cimri ortaya çıkınca, kendilerini amaçlarına ulaşmış gördüler. Tam bir fikir ve görüş birliği içinde kendilerine komutan ve öncü yapıp ona biat ettiler. Kırmızı külahlı, çarıklı ve siyah kilimli Türkmenler, Konya’yı kuşattılar... Çarıklı Türkmenler (Karamanlılar) ipekli, kadife, attabî ve kutnu kumaşlarla süslendiler.” Keza Aksarayî de (2000: 96) “Mel’un Cimri”ye daha sert bir tepki gösterir: “İnsanların en rezilleriyle birlikte ortaya çıkan Cimri, daha saltanat hanedanına neseb bağlılığını ispat etmeden, fitne arayan fesatlar, zorlama şahitleri harekete geçirdiler. O nesebi bilinmeyen kişinin davasını yalan deliller ve yorumlarla renklendirdiler... Türkler defsiz oynamaya, şarap içmeden sarhoşluk etmeye başladılar.”

1285’te de buna benzer bir gelişme daha yaşanmıştı. Annelerinin daveti ve teşviki üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev’in çocuklarını Karamanoğulları ve Eşrefoğulları, Selçuklu tahtına oturmuşlardı (Sümer 1969: 60; Turan 1998:589). “Sarsılmakta olan Moğol hâkimiyetini Anadolu’da çökertmek” için bu defa 1292’de Kastamonu bölgesinde Çobanoğulları Türkmenleri, Kırım’da sürgün hayatı yaşayan II. İzzeddin Keykavus’un oğlu Kılıç Arslan’ın saltanat davasına destek vermişlerdi. Aslına bakılırsa, Orta Karadeniz bölgesinde Kastamonu ve Sinop merkezli Çobanoğulları beyi Yavlak Arslan, halkın bağlılık gösterdiği Selçuklu hanedanından Kılıç Arslan’ın saltanat davasını vasita yapıp iktidar mücadelesine girişmişti. “Karamanoğullarının Siyavüş’ün saltanatı için yaptıklarını, bu sefer kuzey Türkmenleri tekrarlıyor ve bu suretle de mücadele meşrulaşıyordu.” (Turan 1998: 608-609). Görüldüğü üzere, Selçuklu hanedanının

Turkish Studies

meşruiyet kaynağı olarak niteliğini hâlâ koruduğu ve Türkmenlerin siyasî iddialarında paravan olarak hâlâ işlerliğini muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Karamanoğulları ve Çobanoğullarının beylik kurma girişimleri, Türkmenlerin bu yoldaki ilk teşebbüsleridir. Siyasetin boşluk kabul etmeyeceği ilkesi gereğince, Anadolu'da Selçuklu ve İlhanlı iktidarlarının son bulduğu ana kadar bu çaba sürmüştür (Köprülü 1991: 34-39).

Diğer taraftan İlhanlılar da Selçuklu tahtını hiçbir zaman boş bırakmamış, zayıf veya küçük her zaman bir sultanı desteklemişlerdi. Özellikle Türkmenlere karşı yürüttükleri askerî seferlerinde her zaman başta bir Selçuklu sultanı olmasına dikkat etmişlerdi. Ancak, Gazan Han'ın Selçuklu sultanlarını azletmesi, tutuklatması ve sürgüne göndermesi, hanedanın meşruiyetini bundan böyle tartışmalı hale getirmişti. "Saltanat adından gayri nesneye mâlik olmayan" (Neşrî 1987: I, 49) hanedanın son temsilcilerinden Gıyaseddin Mesud, sultanlıktan azledilerek Hemedan'da (1297); yeğeni III. Alaadin Keykubad ise kötü yönetimi bahanesiyle 1302'de hükümdarlıktan azledilerek, birkaç değnek yiyip İsfahan'da mecburî ikamete tâbi tutulmuşlardı (Sümer 1969: 67-71). Gazan Han'ın bu tasarrufları neticesinde "devlet, Âl-i Selçuk'tan munkati' olup rûy-i zeminde bunların-çün hutbe ve sikke kalmadı. Andan ehl-i Rûm fırkası müteferrik olup her fırkaya bir melik ve bir sikke ve her medineye bir emîr ve bir hutbe oldu." (Neşrî 1987:I,51) Osman Gazi'nin "Türk u Tacik ve merdom-ı dūr u nezdik"^{xii} tarafından iktidara getirildiği süreçtir bu.

İlhanlı büyük emirlerinden Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın 1320'lerin başında, Anadolu valiliği sırasında Konya'da adına hutbe okutup sikke kestirmesi, Anadolu'da siyasal iktidarın Selçukluların elinden hukuken çıktığını gösteren son gelişmelerden biridir. Artık meşruiyet kaynağı olmadıkları, bilakis kargaşa nedeni olarak görüldükleri içindir ki Timurtaş, Konya ve Akşehir'de sadece bir günde Selçuklu şehzadelerinden eline geçirdiği yirmi dokuz çocuğu katletmişti (Yazıcızâde Ali 2009: 908-909).

Sonuç ve Değerlendirme

Buraya kadar verilen bilgilerden sonra bir değerlendirme yapmak gerekirse, özellikle Batı Anadolu'da "siyasal iktidarın olmazsa olmaz bileşeni ve belirleyicisi"nin Türkmenler olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Memlûk Sultanı Baybars'ın yardım ve teşviki bir yana, bu dönemde baş gösteren tüm bağımsızlık girişimlerinin arkasında Türkmen gücü vardı. Hatta Moğol komutan ve valileri bile bu güçlü desteği arkalarına aldıktan sonra İlhanlı'dan ayrılmaya teşebbüs etmişlerdi. Bunlardan Sülemiş ve Timurtaş'ın bölgede asayişini sağlayıp düzeni kurduktan sonra istiklal davasına kalkışmaları, Türkmen desteği sayesinde olabilmisti.^{xiii} Diğer taraftan Türkmenlerin dışındaki herhangi bir odağın, Anadolu'ya müdahalesi geçici başarılar sağlamış olsa da nihayetle sonuçsuz kalmıştı. Ne Baybars'ın 1277'de Kayseri'de kendisini Rum Sultanı ilan etmesi ne de Moğolların defalarca başvurduğu askerî tedbirler, Anadolu'ya istikrar getirmemiş, bölgede hâkimiyet kurulamamıştır. Bilakis bu tür dış müdahaleler, mevcut istikrarı bozan esas unsurlar olmuşlardır.

Türkmen gücünün farkında olan ve onlarla ittifak kuran Selçuklu veya Memlûk sultanları ya da asi İlhanlı emirleri, isteyerek veya istemeyerek onları siyasal hayatın baş aktörü konumuna getirmişlerdir. "Anadolu Türklüğünün Moğollara karşı bağımsızlık hareketlerinde siyasî önderliği ele alan" bu aktör (İnalçık 2009:6), sosyo-politik çıkarı gereği, Anadolu'da Moğol idaresine onay vermemiş ve böylece İlhanlı hâkimiyeti tesis edilememiştir.^{xiv} Bu açıdan bakıldığında Ersan'ın (2010: 93-123) Selçuklu Devleti'nin dağılışında rol oynayan içtimaî sorunların merkezinde Türkmen isyanlarını görmesi yerinde bir tespittir.

Anadolu'da Moğol-Türkmen çatışması neticesinde oluşan Siyasal Türkmen Kimliği'nin beyliklerin kuruluşunda ne tür bir rol oynadığı önem kazanmaktadır. Bir çalışmamızda (Çetin

2010) bu rolün üzerinde durulmuş ve Türkmen beylerinin siyasî hayatta kullandıkları yöntem, söylem ve araçlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetine karşı gelişen Memlûk destekli Türkmen direnişi, Anadolu'da siyasetin genel çerçevesini ve yöntemini belirlemiş; Müslüman ülkenin “putperest” Moğollardan kurtarılması görünürdeki temel söylemi oluşturmuş; Selçuklu hanedanına bağlılık başlıca siyasal araç kabul edilmiştir. Bunlar ise, Türkmen Siyasal Kimliği'nin başlıca unsurlarını oluşturmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki XIII. asrın ikinci yarısından itibaren uclarda varlıklarını hissettirmeye başlayan Türkmen beylikleri, Moğol-Türkmen Çatışması'nın bir ürünü ve Siyasal Türkmen Kimliği'nin bir parçasıdır. Tarihî tecrübe, onlara siyasette bir kimlik ile birlikte, söylem, yöntem ve araç da kazandırmıştır. Diğer beyliklerde olduğu gibi, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunda da gördüğümüz Selçuklu hanedanına bağlılık geleneği ile gaza anlayışı bu çerçevede değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AHMET EFLÂKÎ (1989). *Ariflerin Menkabeleri*. c. I, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- AMITAI-PREISS, Reuven (1995). *Mongols and Mamluks, The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÂŞIKPAŞAZÂDE (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. Haz. A. Nihal Atsız, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- BAL, M. Suat (2005). “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 17: 295-310.
- CAHEN, Claude (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÇETİN, Halil (2005). *Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇETİN, Halil (2010). “Mongol / Ilkhanid Legacy in Anatolia (Impact of the Turkish-Mongolian Steppe Culture on the Foundation of the Ottoman State), *The Second International Scientific Session: The Historical Heritage of Tatars*, 6-9 October 2010, Constanta – Romania. (Yayın Aşamasında)
- EBÛ ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTÛTA TANCÎ (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. c. I, Çev. A. S. Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- ERSAN, Mehmet (2010). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- GÜNDÜZ, Tufan (1999). “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı”. *Osmanlı*. c. VII, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 92-97.
- GÜNDÜZ, Tufan (2006). “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler”. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. Ed. A. Yaşar Ocak, c. I, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 265-273.
- İBN BİBÎ (1996). *El Evâmirü'l-Alâ'ie Fi'l-Umûri'l-Alâ'ie (Selçuknâme)*. c. II, Haz. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

- İNALCIK, Halil (2000). “Osmanlı Devleti’nin Doğuşu Meselesi”. Ed. O. Özel ve M. Öz, *Söğüt’ten İstanbul’a*. Ankara: İmge Kitabevi Yay., s. 225-240.
- İNALCIK, Halil (2008). “Osmanlı Devleti’nde Uc(Serhad)lar”. *Doğu Batı Makaleler – II*. Ankara: Doğu Batı Yay., s. 45-60.
- İNALCIK, Halil (2009). *Devlet-i Aliye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- İNALCIK, Halil (2010). “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Tarihi”. *Kuruluş, Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*. İstanbul: Hayy Kitap.
- KERİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ (2000). *Müsâmeretü’l Ahbâr*, Çev. M. Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- KOÇ, Yunus (2006). “Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye’de Yerleşme ve Nüfus”. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 241-247.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat (1991). *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MEHMET NEŞRÎ (1987). *Kitâb-ı Cihân-nümâ*. c. I, Yay. F. R. Unat ve M. A. Köymen, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- LINDNER, Rudi Paul (2000). *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*. Çev. M. Günay, Ankara: İmge.
- OCAK, A. Yaşar (2006). “Türkiye Selçukluları ve İslam”. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*. c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 443-458.
- ÖZ, Mehmet (2006). “Türkiye Selçuklularında İktâ Sistemi”. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi*, c. I, Ed. A. Yaşar Ocak, Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., s. 341-346.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G. (2009). *Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: Kaknüs.
- SIMON DE SAINT QUENTIN, (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Çev. E. Özbayoğlu, Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- PLANHOL, Xavier de (1959). “Geography, Politics and Nomadism in Anatolia”. *International Social Science Journal*, c. XI, sayı: 4: 525-531.
- SMITH, John Mason, (1999). “Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens”. *The Mongol Empire and Its Legacy*. Ed. Teuven Amitai-Preiss and David O. Morgan, Leiden: Brill, s. 39-56.
- SÜMER, Faruk (1969). “Anadolu’da Moğollar”. *Selçuklu Dergisi*. sayı: I: 1-147.
- SÜMER, Faruk, (1997). “Tatar”. *MEBİA*, c. XII/1. Eskişehir: Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yay., s. 50-61.
- ŞEREFEDDİN ALİ YEZDÎ (1336). *Zafernâme*. c. II, (yay. M. Abbas), Tahran: Emir Kebîr, (h.ş. 1336).
- TURAN, Osman (1998). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- TURAN, Osman (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.
- VARLIK, M. Çetin (1974). *Germiyan-oğulları Tarihi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yay.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

YAZICIZÂDE ALİ (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. Yay. A. Bakır, İstanbul: Çamlıca Basım.

Sonnotlar

ⁱ Anadolu'da İlhanlı idaresinin kurulması ve sonraki dönemler hakkında şu inceleme eserlerine bakılabilir: Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. E. Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 225-294; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Dergisi*, I (1969), s. 1-147; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1998, s. 403-657.

ⁱⁱ Cahen, vezir Mühezzibüddin ve oğlu Pervane Muinüddin Süleyman'ın Moğollarla olan ilişkilerini göz önüne alarak, vezirin bundan sonra "Moğollar katında Rum sultanının sözcüsü ve Rum ülkesinde Moğolların bir temsilcisi" olduğunu düşünür. O yüzden İbn Bibi'nin aktardığı bu kayıt mühimdir ve onun ileri sürdüğü görüşlere uygun siyasal gelişmeler söz konusudur. Bkz. Cahen (2000: 225-226).

ⁱⁱⁱ Burada vezirin kastettiği askerlerin Anadolu Selçuklu ordusu olmadığı kesindir. Zira devletin Moğol/İlhanlı tâbiyeti altına girmesi, ordunun da itaati anlamına geleceğinden, vezirin bu ifadesinden "Anadolu uclarına dağılan" Türkmenler anlaşılmalıdır.

^{iv} Oğuz boy isimlerinin Anadolu'da yerleşim yeri adı olarak dağılımının, son derece karakteristik bir dağılım özelliği gösterdiğini düşünen Planhol (1959: 525-526), iki temel bölgenin ön plana çıktığı tespitinde bulunur. Buna göre ilk bölge, İznik İmparatorluğu'nun sınır alanları, Lycia (Antalya ve Muğla yöresi) ve kuzeydeki dağ silsilesinin iç havzalarını (Bolu, Kastamonu, Çorum, Tosya, Tokat ve Ankara yöresi) içerir. Diğer ise, Orta Anadolu'da bozkır kuşağının güney sınırları ile Göller Bölgesi'dir. Bu bölgeler, beyliklerin kurulduğu coğrafi alanı oluşturur.

^v Moğolların Karaman-ili'ne yaptıklarının destansı bir anlatım için bkz. Şikarî, *Karamannâme*, Haz. M. Sözen ve N. Sakaoğlu, Karaman Valiliği-Karaman Belediyesi Yay., İstanbul 2005.

^{vi} Gazan Han'ın bu "hayıflanmasını" doğrulayacak eldeki verilere göre İlhanlılar, ilki 1256'da olmak üzere hemen her *ilhan* zamanında bölgeye tedip seferi yapmışlardı. Bunlar arasına 1277'de baş gösteren Cimri Olayı akabinde beyleri Mehmet Bey'in öldürüldüğü sefer, en şiddetlisi gibi görünüyor (Aksarayî 2000: 98-101; İbn Bibi 1996: II; 213-217).

^{vii} Anadolu'nun yaylak ve kışlak durumu ile ilgili çok kıymetli ve müstesna bir çalışma için bkz. John Masson Smith, Jr., "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlaqs and Tümens", (Ed. R. Amitai-Preiss and D. O. Morgan), *The Mongol Empire and Its Legacy*, Brill, Leiden 1999, s. 48-52.

^{viii} Yerleşim alanlarının boş kalmasının sebebi, Timur'un Ankara Savaşı sonrasında Orta Anadolu'daki Kara Tatarları (Moğollar) Maverâünnehr'e göçe tâbi tutmasıdır (Çetin 2005:127-128). Sayıları 30.000-40.000 çadır olarak verilen Kara Tatarlar, iki kol halinde, elli iki oymağa ayrılmış bir vaziyette teşkilatlanmışlardı ve her yüz çadırın kendine ait bir yurdu vardı (Yezdî 1336:II,358). Sol kol Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum bölgesinde; sağ kol ise Konya, Kayseri ve Niğde tarafında yaşıyordu (Sümer 1997:60).

^{ix} İki kardeşin, Moğol han ve komutanları ile Selçuklu ümerası nezdinde tahta sahip olmak için yaptıkları girişimler bir yana, biri 1249'da ve diğeri 1254'te olmak üzere iki defa aralarında savaş cereyan etmişti. Dolayısıyla şehzadeler arasındaki bu çekişme (1249-1262) Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaşadığı en büyük iç sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

^x Yazar bir başka çalışmasında (İnalçık 2008:46), "Türkmenlerin Anadolu'da büyük siyasî olayların gidişinde başlıca faktör haline gelmeleri, Moğolların desteklediği Rükneddin Kılıç Arslan ile batı vilayetlerine ve uclara dayanmak isteyen İzzettin Keykavus (1246-1261) arasındaki mücadele sırasında görüldü" diyerek, bu tarihi daha da geriye çekmektedir. Aslında İzzettin Keykavus'un sahnede olduğu dönemde (1246-1262) Türkmenlerin sadece onun iktidarını destekledikleri, ülkeden ayrılması üzerine ise bizzat siyasî aktör durumuna gelip bağımsızlık teşebbüslerinde buldukları görülmektedir.

Turkish Studies

^{xi} Karamanoğlu'nun gelmemesi isyan anlamına geldiğinden Konya'ya bir sefer düzenlenmiş ve ülke ele geçirilmiştir. Dönüşünde şehrin tekrar Karamanlıların eline geçmesi, İlhanlıların varlığının bundan sonra aslında ne kadar geçici ve sathî olduğunu gösteriyor (Sümer 1969:83).

^{xii} "Türk ve İranlı, uzak ve yakın halk." *Bedâyi'ül-vekâyi'*den aktaran Özgüdenli (2009:198). Özgüdenli, Müneccimbaşı'nın da bu fetret döneminin Osman Gazi lehine yarattığı havayı açıkça zikrettiğini bildirir.

^{xiii} Esasen Timurtaş ile Baba İshak'ın isyanlarında siyasî motiflerin yanında, *mesihlik* gibi dinî motiflerin de görünmesi hayli ilgi çekicidir (Ocak 2006:452). Türkmenlerin Timurtaş'ı "Mehdi-yi âhir zaman" ilan etmeleri (Sümer 1969: 86) ile "Baba Resûlullah" unvanı verdikleri Baba İshak'ın ölüm haberi üzerine "Yeri ve makamı itibarıyla o, insanoğullarından hiç birinin ulu zatında bir değişiklik yapamayacak bir noktadadır" şeklinde bir karşılık vermeleri (İbn Bibi 1996:II,51) arasında mahiyet farkı yoktur. Bu örnekler, Türkmenlerin ne denli çaresiz olduklarının psikolojik bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Eserini Timurtaş Noyan adına kaleme alan Aksarayî (2000: 262-264) de onu açıkça Mehdilik belirtileri gösteren bir hükümdar olarak tanıtır ve "yıllar boyunca çok ızdırıp çekmiş olan yerleşik halkın, adil idaresini görerek ona bir kurtarıcı gibi sarıldığını" ileri sürer.

^{xiv} Diğer taraftan Gazan Han reformlarının Anadolu'da uygulanamamış olması, ülkede İlhanlı yönetiminin tesis edilemediğinin en açık göstergesidir. Bkz. Özgüdenli (2009:197-198). Yazarın, "Gazan'ın adaletli idaresinin müspet izlerinin Anadolu'ya yansıdığı ya da reformlarının olumlu neticeler bıraktığı hakkında kaynaklarda en ufak bir bilgi bulunmadığı" şeklindeki izahını biz böyle yorumlamadık. Diğer taraftan, İlhanlılar zamanında Anadolu'da *mîrî* topraklar üzerinde kurulan *dolay* sisteminin İran'da uygulanmadığı, Anadolu'ya has bir uygulama olduğu gerçeği de bu durumu teyit eder. Bkz. Öz (2006:345).